

8. ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΑ

Ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια ἐπιτυγχάνει τὸ μέγιστον τῆς ἀποδόσεώς της, ὅταν εἰς τὰς κρίσεις καὶ τοὺς συλλογισμοὺς αὐτῆς οἱ ὅροι εἶναι ὄχι πλέον ἐντυπώσεις ἢ παραστάσεις, ἀλλὰ ἔννοιαι, πλάσματα δηλ. γενικὰ καὶ ἀφηρημένα, διὰ τῶν ὁποίων ἀντιπροσωπεύεται ὁλόκληρον πλῆθος κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ὁμοίων ἀντικειμένων (παραστάσεων).

Ὅταν λ. χ. λέγωμεν : « δύναμις », « δένδρον », « ἐργάζομαι », « τρέφομαι », « μαρασμός », « πλοῦτος », « αἰτία », « κίνησις », καὶ σχηματίζομεν διὰ τῶν ὄρων τούτων κρίσεις (π.χ. « τὸ δένδρον μαραινέται, ὅταν δὲν τρέφεται », « ἡ ἐργασία φέρει πλοῦτον », « αἰτία τῆς κινήσεως εἶναι ἡ δύναμις »), τὰς ὁποίας ἀναπτύσσομεν εἰς συλλογισμοὺς, εἴτε διὰ νὰ ἀποδείξωμεν τὸ κῦρὸς των, εἴτε διὰ νὰ συναγάγωμεν ἐξ αὐτῶν βεβαίαις κρίσεις (1), δὲν ἔχομεν ἐντὸς τῆς συνειδήσεώς μας τὴν παράστασιν π.χ. μιᾶς ὠρισμένης καὶ συγκεκριμένης δυνάμεως (τῆς δεῖνα ἔλξεως, τῆς τάδε ὠσεως) ἢ ἐνὸς ὠρισμένου δένδρου (τῆς ἐλαίας εἰς τὸ κτῆμα τοῦ δεῖνα κατὰ μίαν ὠρισμένην στιγμὴν) ἢ μιᾶς συγκεκριμένης ἐργασίας (κεντῶ, ζυμώνω, κόπτω, γράφω τοῦτο ἢ ἐκεῖνο, ἐδῶ ἢ ἐκεῖ κτλ.) ἢ μιᾶς ὠρισμένης κινήσεως (κίνησις τοῦ δεῖνα πράγματος, ἐδῶ ἢ ἐκεῖ, τώρα ἢ τότε, βραδεῖα, ταχεῖα, κατ' εὐθείαν γραμμὴν, περιστροφικὴ κ.ο.κ.), ἀλλὰ κάτι γενικὸν καὶ ἀφηρημένον, τὸ ὁποῖον ἀντιπροσωπεύει πλῆθος κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ὁμοίων παραστάσεων· ἦτοι σκεπτόμεθα τὸ δένδρον καθόλου, τὴν ἐργασίαν καθόλου, τὴν αἰτίαν καθόλου κτλ.

Τὰ πλάσματα ταῦτα ὀνομάζονται ἔννοιαι. Ἡ ἐρευνα τῆς παιδικῆς διανοήσεως εἰς τὰ πρῶτα βήματά της ἔδειξεν ὅτι αἱ ἔννοιαι σχηματίζονται κατὰ τὸν ἐξῆς περίπου τρόπον :

Σχηματισμὸς τῶν ἐννοιῶν. Καθὼς εἴπομεν ἀνωτέρω, τὰς παραστάσεις ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς ἀμέσους ἐντυπώσεις χαρακτηρίζει κάποια ἀσάφεια καὶ ἀοριστία. Ἐν γένει εἶναι εἰκόνες ἀμυδρότε-

1. Π.χ. εἰς τὸν ἐξῆς συλλογισμόν : Ἐφ' ὅσον ἀνευ δυνάμεως κίνησις δὲν ὑπάρχει, ἡ ἀκίνησις ἐνὸς πράγματος εἰς ὅφειλεται εἰς δύο αἰτίαις : α) ὅτι καὶ τὸ ἴδιον στερεῖται δυνάμεως καὶ οὐδεμίαν ἄλλην δύναμιν ἐπιδρᾷ ἐπ' αὐτοῦ· β) ὅτι ὑπάρτῃ τούτοχρόνως τὴν ἐπίδρασιν δυνάμεων ἀντιρρόπων, αἱ ὁποῖαι ἐξουδετεροῦν ἀλλήλας.

ραι παρουσιάζουσαι χάσματα, τὰ ὅποια συνήθως δὲν ἔχει ἡ ἄμεσος ἐντύπωσις. Ὅταν δηλ. ἡ ἐντύπωσις διατηρῆται ὑπὸ τῆς μνήμης ὡς παράστασις, ἀποσβέννυνται ἐξ αὐτῆς διάφοροι λεπτομέρειαι καὶ ἡ ὅλη εἰκὼν γίνεται ἀπλουστέρα, σχηματικωτέρα. Ἡ μνήμη διατηρεῖ ὀλίγα μόνον στοιχεῖα τῆς εἰκόνας—ἐκεῖνα, τὰ ὅποια κατὰ τὴν ἐντύπωσιν ἐξήρθησαν περισσότερο τῶν ἄλλων διὰ τῆς προσοχῆς, ὡς ἐνέχοντα ἀξίαν τινὰ διὰ τὸ ὑποκείμενον. Καθὼς ὅμως ἀπλουστεύονται καὶ σχηματοποιοῦνται αἱ παραστάσεις, αἱ μεταξύ αὐτῶν (ὡς καὶ αἱ μεταξύ αὐτῶν καὶ τῶν παρουσιαζομένων ἐντύπώσεων) ὑπάρχουσαι ὁμοιότητες γίνονται περισσότεραι καὶ ἐντονώτεραι, οὕτω δὲ αἱ παραστάσεις συνδυάζονται στενῶς μετ' ἀλλήλων (συνειρμικῶς καὶ διὰ τῆς κρίσεως) εἰς **ὁμάδας**. Εἰς τὰς ὁμάδας ταύτας συμπλέκονται εἰκόνες ἀντικειμένων, τὰ ὅποια εἰς τὰς λεπτομερείας μὲν δύνανται νὰ παρουσιάζουν μεγάλας διαφοράς, ἔχουν ὅμως μεταξύ των χαρακτηριστικὴν τινὰ ὁμοιότητα, λόγῳ τῆς ὁποίας συνδέονται αἱ εἰκόνες των καὶ κατατάσσονται εἰς τὴν αὐτὴν ὁμάδα.

Ἡ ὁμοιότης δύναται νὰ ἀναφέρεται εἴτε εἰς τὴν **φύσιν** τῶν ἰδίων τῶν ἀντικειμένων (π. χ. δακτύλιος χρυσοῦς, λαβὴ χρυσῆ, νόμισμα χρυσοῦν) εἴτε—καὶ ἡ περίπτωσις αὕτη εἶναι συνηθεστέρα καὶ σπουδαιότερα—εἰς τὴν **λειτουργίαν** των, εἰς τὸν τρόπον δηλ. μὲ τὸν ὅποιον ὑπηρετοῦν τὴν πρακτικὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου (π. χ. ἄρτος, τυρός, κρέας, γάλα, μέλι, καρποὶ=τρόφιμα). Καὶ πλῆθος ὁμοίων τὴν **σύστασιν** ἀντικειμένων ὑπάρχει εἰς τὴν Φύσιν καὶ παραλλήλως πλεῖστα ὅσα διάφορα ἀλλήλων ἀντικείμενα δύνανται νὰ ἱκανοποιήσουν τὴν **αὐτὴν** ἀνάγκην τοῦ ἀνθρώπου. Τοιουτοτρόπως ἡ Φύσις καὶ ἰδίᾳ ἡ πρακτικὴ ζωὴ μᾶς βοηθοῦν νὰ συνδυάζωμεν τὰς εἰκόνας τῶν ὁμοίων, (εἴτε κατὰ τὴν σύστασιν, εἴτε κατὰ τὴν λειτουργίαν), ἀντικειμένων εἰς **ὁμάδας**.

Αἱ ἐντὸς τῆς αὐτῆς ὁμάδος ἀνήκουσαι παραστάσεις λόγῳ τῆς μεταξύ των χαρακτηριστικῆς ὁμοιότητος ἀποκτοῦν τοιαύτην συνοχήν, ὥστε διὰ τῆς λέξεως, ἡ ὁποία ἀρχικῶς ἐσήμαινε μίαν ἐκ τῶν παραστάσεων τῆς ὁμάδος ἢ μίαν ὠρισμένην ἰδιότητα αὐτῆς, δύναται νὰ **ἀντιπροσωπευθῇ** εἰς τὴν συνείδησιν ὅποιαδήποτε ἐκ τῶν ἄλλων ἢ καὶ τὸ σύνολον αὐτῶν συμβολικῶς. Οὕτω π. χ. ὁ μικρὸς παῖς, ὁ ὅποιος μόλις ἔμαθε νὰ ψελλίζῃ μερικὰς λέξεις, ἀποκα-

λεί πάντα ἄνδρα : μπαμπὰ καὶ πᾶν ζῶον : γάου - γάου, ἐκ τῶν ὀνομάτων τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ κυνός, τὰ ὅποια ἔμαθε νὰ προφέρῃ. Ὅταν ἀργότερον ἀκούσῃ καὶ μάθῃ νὰ προφέρῃ τὰς λέξεις ἄνθρωπος καὶ ζῶον, συνδέει τὴν κινητικὴν καὶ ἀκουστικὴν εἰκόνα τῶν λέξεων τούτων μὲ τὸ σύνολον τῶν παραστάσεων τῆς πρώτης καὶ τῆς δευτέρας ομάδος, καὶ τότε λέγων ἢ ἀκούων τὰς λέξεις αὐτὰς δὲν ἐννοεῖ πλέον ἓν ὠρισμένον καὶ συγκεκριμένον πρόσωπον ἢ ζῶον, ἀλλὰ ὅλα ἐκεῖνα τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὅποια ὁμοιάζουν μεταξύ των εἴτε κατὰ τὴν σύστασιν, εἴτε κατὰ τὴν λειτουργίαν, καὶ ὡς ἐκ τούτου δύναται νὰ διατυπωθῶν μὲ τὸ αὐτὸ ὄνομα. Ἀποκτᾷ δηλ. ἐννοίας.

Νόημα καὶ λέξις. Ὅταν διὰ λέξεων ἐκφράζωμεν ἐννοίας (καὶ ἔχομεν ἐννοίας ἀντικειμένων, πράξεων, καταστάσεων, σχέσεων κ.ο.κ.), δὲν ἀναπλάσσεται ἐντὸς τῆς συνειδήσεώς μας ὠρισμένη σαφὴς παράστασις, μία δηλ. ἢ περισσότεραι ἀπὸ τὰς εἰκόνας τῆς ομάδος, τὴν ὁποίαν ὀνομάζομεν διὰ τῆς λέξεως, ἀλλὰ συνηχεῖ τρόπον τινὰ μετὰ τῆς λέξεως ἀορίστως καὶ συγκεκριμένως ὁλόκληρον τὸ πλῆθος τῶν παραστάσεων τῆς ομάδος, ἡ δὲ συνήχησις αὕτη καθορίζει τὸ νόημα τῆς ἐννοίας. Λέγοντες π.χ. « ἐργασία » δὲν ἔχομεν κατὰ νοῦν τὴν παράστασιν μιᾶς ὠρισμένης καὶ συγκεκριμένης μορφῆς ἐργασίας, ἀλλὰ τὸ νόημα τῆς ἐννοίας, τὸ καθοριζόμενον ἐκ τῶν κοινῶν καὶ χαρακτηριστικῶν γνωρισμάτων τῶν διαφόρων μορφῶν ἐργασίας, τὰς ὁποίας ἐκ πείρας γνωρίζομεν καὶ τῶν ὁποίων αἱ παραστάσεις συγκεκριμένως καὶ ἀορίστως, οἶονεὶ ὡς θολὸν νεφέλωμα, ἐμφανίζονται εἰς τὴν συνείδησιν, μόλις ἀκούσωμεν ἢ ἀρθρώσωμεν τὴν λέξιν : « ἐργασία ». Τοιοῦτοτρόπως μικρὸν κατὰ μικρὸν στηρίγματα τῶν ἐννοιῶν καὶ φορεῖς τοῦ νοήματός των γίνονται αἱ λέξεις, διὰ τῶν ὁποίων τὰς ὀνομάζομεν. Ἀδυνατοῦμεν δὲ νὰ κρίνωμεν ἢ νὰ συλλογισθῶμεν μὲ ἐννοίας ἄνευ τῶν λέξεων, διὰ τῶν ὁποίων ἀποκρυσταλλοῦται καὶ σαφῶς περιορίζεται τὸ νόημα τῶν ἐννοιῶν. Διανοοῦμεθα δηλ. διὰ τῶν λέξεων.

Μεταξύλοιπὸν διανοήσεως καὶ γλώσσης ὑπάρχει στενὴ καὶ βαθεῖα συνάφεια. Ἡ ἐννοία στερεοῦται, ὅταν διὰ τῆς γλώσσης ἐκφρασθῇ τὸ νόημά της. Ἄνευ τῆς ἐκφράσεως ἡ ἐννοία δὲν δύναται νὰ ἀποκτήσῃ σταθερὸν καὶ καθωρισμένον περιεχόμενον νοήματος· τὸ νόημά της θὰ εὐρίσκεται εἰς ἀκαθόριστον καὶ ρευστὴν κατάστασιν καὶ ἐπομένως οὔτε δι' ἡμᾶς τοὺς ἰδίους δύναται νὰ εἶναι κτῆμα μόνιμον, οὔτε νὰ μεταδοθῇ εἰς ἄλλους εἶναι δυνατόν. Δὲν δυνάμεθα δηλ. ἄνευ τῆς σαφοῦς ἐκφράσεως νὰ συνεννοηθῶμεν μετὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καὶ νὰ καταστήσωμεν αὐτοὺς κοινωνοὺς τῶν σκέψεών μας. Τοῦτο παρατηροῦμεν καθημερινῶς, ὅταν συνομιλῶμεν μετὰ μικρῶν παιδίων. Εἰς τὴν διάθεσίν των ἔχουν κατ' ἀρχὰς μικρὸν ἀριθμὸν λέξεων, πολλὰς μάλιστα ἰδικῆς των κατασκευῆς, καὶ δι' αὐτῶν ἐκφράζουν ποικίλα διανοήματα, τὰ ὅποια εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐννοήσωμεν, εἰὰν δὲν γνωρίζωμεν ἐκ προηγουμένης πείρας τί ἀκριβῶς διατυποῦται δι' ἐκάστης λέξεως.

Ἐξέλιξις τῆς γλώσσης. Τὴν ἐξέλιξιν τῆς γλώσσης δυνάμεθα

νά φαντασθῶμεν κατὰ τὸν ἐξῆς περίπου τρόπον : Ἐν ἀρχῇ αἱ συγκινήσεις (φόβου, χαρᾶς, λύπης, ὀρέξεως, ὀργῆς κτλ.) ἐξωτερικεύοντο καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον, καθὼς καὶ εἰς τὰ ζῷα, δι' ἀνάρθρων κραυγῶν. Τοιουτοτρόπως ἐντύπώσεις, συγκινήσεις καὶ ἡ ἀκουστικὴ - κινητικὴ εἰκὼν τῆς φωνῆς συνεδέθησαν συνειρμικῶς καὶ πάντοτε αἱ ἐκ τῶν αὐτῶν ἐντυπώσεων γεννώμεναι συγκινήσεις ἐξεφράζοντο διὰ τῶν αὐτῶν φωνῶν. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὅμως διὰ τῆς συχνῆς ἐπαναλήψεως αἱ συγκινήσεις εἰς τὰ συνειρμικὰ ταῦτα συμπλέγματα ἠμβλύθησαν καὶ αἱ λεγόμεναι ἢ ἀκουόμεναι φωναὶ συνεδέθησαν στενωτέρου μετὰ τῶν παραστάσεων τῶν ἀντικειμένων καὶ μετὰ τῶν διανοημάτων, τῶν ὁποίων ἀρχικῶς ἐξέφραζον ὄχι τὴν εἰκόνα ἢ τὸ νόημα, ἀλλὰ τὴν συναισθηματικὴν ἀπήχησιν μέσα εἰς τὴν ψυχὴν. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης αἱ συναισθηματικαὶ κραυγαὶ γίνονται γλωσσικαὶ φθόγγοι μὲ σκοπὸν τὴν ἀνακοίνωσιν.

Οὕτως, ἂς ὑποθέσωμεν ὅτι ἀρχικῶς ἡ κραυγὴ « γάου - γάου » ἐσήμαινε : « φοβοῦμαι τὸ ζῷον τοῦτο, προφυλάξατέ με ἀπ' αὐτό »· ἔπειτα ἀμβλυθείσης τῆς ὑπὸ τῆς ἐντυπώσεως προκαλουμένης συγκινήσεως, ἡ φωνὴ αὕτη ἐσήμαινε « ὁ κύων γαυγίζει » καὶ ἐν τέλει μόνον τὸ ὄνομα « κύων ». Διότι πράγματι αἱ πρῶται συνθέσεις φθόγγων (καθὼς καὶ εἰς τὴν γραφὴν αἱ ἰχνογραφούμεναι εἰκόνες, τὰ λεγόμενα **ἰδεογράμματα**, π.χ. τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων) εἶναι περιγραφαὶ γεγονότων καὶ ἐκφράζουν κρίσεις. Ἐν τέλει δὲ διαφοροποιοῦνται εἰς τὰς λέξεις, ἐκάστη τῶν ὁποίων ἐκφράζει μίαν ἔννοιαν : « οὗτος », « εἶναι », « κύων ». Διὰ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν λέξεων, διὰ τῶν ὁποίων ἀνακοινοῦται τὸ περιεχόμενον ὠρισμένου νοήματος, καὶ διὰ τῆς συντακτικῆς πλοκῆς τῶν λέξεων εἰς προτάσεις, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ἐκφράζονται μετ' ἀκριβείας λεπτὰ καὶ σύνθετα διανοήματα, ἡ γλῶσσα φθάνει εἰς τὸ τελευταῖον στάδιον τῆς ἐξελίξεώς της, τὸ ὁποῖον συμπίπτει μὲ τὴν ἀκμὴν τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἐννοιαὶ κοιναὶ καὶ λογικαί. Ἐπιστημονικοὶ ὅροι. Ἐλέγομεν ἀνωτέρω ὅτι τὴν ἐκφώνησιν ἢ τὸ ἀκουσμα τῆς λέξεως, διὰ τῆς ὁποίας ἐκφράζεται μίαν ἔννοιαν, συνοδεύει εἰς τὴν συνείδησιν ἢ ἀνάπλασιν, συγκεκριμένως βεβαίως καὶ ἀκριβῶς, τοῦ περιεχομένου τῶν παραστάσεων τῆς ομάδος, τὴν ὁποίαν ὀνομαζόμεν συλλογικῶς διὰ τῆς λέξεως καὶ ὅτι διὰ τῆς συνηχίσεως ταύτης προσδιορίζεται τὸ νόημα τῆς ἐννοίας ('). Ἐκ τούτου ἐπιτεταὶ ὅτι τὸ νόημα τῆς ἐννοίας ἐξαρ-

τᾶται ἐκ τῆς προσωπικῆς ἐμπειρίας ἐκάστου. Κατ' ἀρχὰς δηλ. ἕκαστος ἄνθρωπος δίδει εἰς τὰς ἐννοίας του περιεχόμενον νοήματος ἀναλόγως τοῦ πλήθους καὶ τῆς ποικιλίας τῶν παραστάσεων, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὴν ἀτομικὴν του πείραν. Διὰ τῆς ἀναστροφῆς ὁμως μετὰ τῶν ἄλλων, ἤτοι διὰ τῆς **κοινωνικῆς συμβιώσεως**, καθορίζεται βαθμιαίως τὸ περιεχόμενον τῶν ἐννοιῶν, οὕτως ὥστε μετὰ τῶν αὐτῶν λέξεων συνδέεται τὸ αὐτὸ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον νόημα. Ἐν ἐναντία περιπτώσει ἢ μετὰ τῶν ἀνθρώπων συνεννόησις θὰ ἦτο ἀδύνατος.

Αἱ ἐννοιαὶ ὁμως καὶ μετὰ τὴν τοιαύτην κοινωνικὴν, οὕτως εἶπεῖν, ρύθμισιν τοῦ νοήματός των ἐξακολουθοῦν ἀκόμη νὰ ἔχουν ἀσαφὲς καὶ ἀσταθὲς περιεχόμενον, ἐφ' ὅσον δὲν ἔχει ἐπεξεργασθῆ αὐτὰς μεθοδικῶς ὁ ἐπιστημονικὸς νοῦς καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ γλῶσσα δὲν ἔχει καθορίσει μὲ ἀκρίβειαν τὴν δι' ὠρισμένων λέξεων (ἐπιστημονικῶν ὄρων) διατύπωσίν των. Λέγομεν π.χ. «συνείδησιν», «πλοῦτον», «πολίτευμα», ἀλλ' ἐννοοῦμεν ποικίλα καὶ σκοτεινὰ μᾶλλον ἀντικείμενα. Τὸ ἀκριβὲς καὶ σαφὲς καθωρισμένον νόημα ἐκάστης τῶν ἐννοιῶν τούτων διδάσκει εἰς ἡμᾶς μόνον ἡ Ψυχολογία, ἡ Οἰκονομικὴ Ἐπιστήμη καὶ ἡ Πολιτειολογία, αἱ ὁποῖαι μᾶς παρέχουν μετ' ἀκριβείας τὰ οὐσιώδη γνωρίσματα αὐτῶν. Τὴν μέθοδον τῆς ἐπεξεργασίας τῶν ἐννοιῶν ἐρευνᾷ ἡ Λογικὴ. Διὰ τοῦτο τὰς μεθοδικῶς συγκεκριμένους ἐννοίας ὀνομάζομεν **λογικάς**, ἐνῶ τὰς ἄλλας καλοῦμεν **κοινὰς**.

1. Σημειωτέον ὅτι βαθμηδὸν τόσο ἐξοικειούμεθα μὲ τὰς λέξεις, ὥστε συλλαμβάνομεν ἀμέσως τὸ νόημα τῶν δι' αὐτῶν ἐκφραζομένων ἐννοιῶν ἀνευ ἀναπλάσεως οἰασδῆποτε εἰκόνας.